

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος στὴν Πάτρα

1

Τὶς πρώτες μέρες τοῦ σωτήριου ἔτους 1420 εἶχα γυρίσει πάλι στὴν Πάτρα. Τὴν εἶχα νοσταλήσει ὅσο ἤμουν μακριά της. Κ' ἡ νοσταλγία μου πρέπει νάταν μεγάλη, ἀφοῦ κι' ἀντικρύζοντας τὸν Παρθενῶνα δὲν τὴν εἶχα αἰσθανθεῖ διόλου νὰ μειώνεται μέσα μου.

Καὶ ὅταν βρέθηκα στὴν ἀγαπημένη μου Πάτρα, ἄρχισα νὰ νοσταλγῶ τὴν Ἀκρόπολη, τὴν Ἀττική, τὶς δυτικές πλαγιές τοῦ Ὑμηττοῦ καὶ τοῦ Πεντελικοῦ, τὶς θεῖες παραστάσεις ποὺ εἶχα ἰδεῖ στὸ Δαφνί, καὶ (ἅς μὴν τὸ κρύψω) κι' αὐτὰ ἀκόμα τ' ἄλογα τοῦ Ἀντωνίου Ἀτσαγιόλι.

2

Στὴν Πάτρα ἔμαθα ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος εἶχε πραγματοποιήσει, στὶς ἀρχές ἤδη τοῦ προηγούμενου ἔτους (δηλαδή ὅταν ἐγὼ ταξίδευα πρὸς τὴν Ἀθήνα), τὸ ταξίδι του στὴ Βενετία. Ὁ Πάπας, πρὶν φύγω ἀπὸ τὴν Πάτρα, τοῦ εἶχε μηνύσει ὅτι σὲ καμμιά περίπτωση δὲ δέχεται τὴ μεταβίβαση τῆς Πάτρας στοὺς Βενετούς καὶ ὅτι ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο ἢ συμφωνία μὲ τὴ Βενετία ν' ἀκυρωθεῖ. Ἔτσι, ὁ Στέφανος — ἀφοῦ ἡ Βενετία προσπάθησε μάταια, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1418, νὰ κάμψει τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Πάπα — ἀναγκάστηκε νὰ πάει ὁ ἴδιος στὴ Βενετία, γιὰ νὰ διαπραγματευθεῖ τὴν ἀκύρωση τῆς συμφωνίας καὶ τὴν ἀποχώρηση τῆς Βενετικῆς φρουρᾶς ἀπὸ τὸ κάστρο μας. Οἱ Βενετοὶ ἔδειξαν κατανόηση, κ' ὕστερ' ἀπὸ κάμποσων μηνῶν διαπραγματεύσεις ποὺ ἀφοροῦσαν προπάντων τὴν ἀποζημίωση ποὺ θὰ τοὺς πλήρωνε ὁ Στέφανος, ἡ σύγκλητος τῆς Βενετίας πῆρε, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1419, τὴν ἀπόφαση νὰ δεχθεῖ τὴν ἀκύ-

ρωση τῆς συμφωνίας καὶ ν' ἀποσύρει τὴ φρουρά της ἀπὸ τὴν Πάτρα. Ἔτσι, γιὰ δεύτερη φορά μέσα σὲ λίγα χρόνια, οἱ Βενετοὶ ἤρθαν κ' ἔφυγαν. Ποιὸς θὰ προστάτευε τῶρα τὸν Στέφανο Ζαχαρία ἀπὸ τὸν Ἑλληνα δεσπότη τοῦ Μυστρά;

Στὸ ἔτος 1420, ὁ κίνδυνος γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Στέφανο δὲν ἔμοιαζε ἄμεσος. Ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος εἶχε ἀναστείλει, ἐδῶ καὶ κάμποσον καιρό, τὶς ἐπεκτατικὲς του ἐπιχειρήσεις. Προβλέποντας τὸ ἐνδεχόμενον ν' ἀνανεωθεί μιὰ μέρα, ὅταν θὰ πέθαινε ὁ φίλος τοῦ πατέρα του ἀμηνῶς Μωάμεθ, ἡ ἀπειλὴ τῶν Τούρκων, θέλησε ὁ Θεόδωρος νὰ συνδεθεῖ κάπως περισσότερο μὲ τὴ Δύση, καὶ μάλιστα ὄχι μόνο μὲ τοὺς Βενετούς, ἀλλὰ καὶ μ' αὐτὸν τὸν Πάπα. Οἱ καλὲς σχέσεις μὲ τὸν Πάπα, τὸν πέμπτο Μαρτῖνο, ἔφθασαν στὸ ἔτος 1418 ὡς τὸ σημεῖο νὰ ἐπιτρέψει ὁ Πάπας καὶ στοὺς ἕξι γιούς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ – στὸν Ἰωάννη, τὸν Θεόδωρο, τὸν Ἀνδρόνικο, τὸν Κωνσταντῖνο, τὸν Δημήτριο καὶ τὸν Θωμᾶ – νὰ παντρευτοῦν θυγατέρες Λατίνων ἡγεμόνων, μὲ τὸ βασικὸ φυσικὰ ὄρον νὰ σεβασθοῦν ἀπόλυτα τὴ σχέση τῶν γυναικῶν τους μὲ τὴ Δυτικὴ ἐκκλησία. Οἱ δυὸ ἀπὸ τοὺς γιούς τοῦ Μανουήλ, ὁ συμβασιλεὺς Ἰωάννης καὶ ὁ δεσπότης Θεόδωρος, παντρεύτηκαν γρήγορα θυγατέρες Λατίνων ἡγεμόνων. Ὁ Ἰωάννης (ὁ λοιμὸς τοῦ 1418 τὸν εἶχε στερήσει ἀπὸ τὴν πρώτη του σύζυγο Ἄννα καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ γυρίσει στὴν Κωνσταντινούπολη) πῆρε δεύτερη γυναῖκα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1421, τὴ Σοφία τὴ Μομφερρατική. Μπορεῖ νὰ πῶ παρακάτω δυὸ λόγια γιὰ τὸ δράμα τῆς γυναίκας αὐτῆς πού, ὅταν πέθανε ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ πού τῆς ἔδειχνε στοργὴ καὶ συμπόνια, ἀναγκάσθηκε νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅσο γιὰ τὸν δεσπότη Θεόδωρο, αὐτὸς (ὅπως ἦταν ἡ διατύπωση πού χρησιμοποιοῦσε ἀργότερα ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης) «ἔγημε... γυναῖκα ἀπὸ Ἰταλίας, θυγατέρα Μαλατέστα τοῦ Μάρκης ἡγεμόνος, τῶν τε κάλλει διαπρέπουσαν καὶ τῆ ἄλλῃ κοσμιότητι». Τ' ὄνομά της ἦταν Κλεόπη. Τὸν ἴδιο χρόνο καὶ τὸν ἴδιο μῆνα πού γινόταν στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ μεγαλοπρεπέστατος γάμος τοῦ Ἰωάννου μὲ τὴ Σοφία («ἑορτὴν ἑορτῶν καὶ πανηγυριν πανηγύρεων», μού τὸν ὀνόμαζε ἀργότερα ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς), παντρεύτηκε στὸν Μυστρά ὁ Θεόδωρος τὴν ὠραία Ἰταλίδα πού καταγόταν ἀπὸ τὴν περίφημη οἰκογένεια τῶν ἡγεμόνων τοῦ Ρίμινι.

3

Ὅταν πῆγα ἀργότερα στὴν Ἰταλία, ἔμαθα πολλὰ γιὰ τὴν οἰκογένεια Μαλατέστα. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τοῦ Ρίμινι, ὁ Ἰωάννης Μαλατέστα, εἶχε γυναῖκα του τὴν ὠραία Φραντσέσκα. Εἶχε, ὁμως, κ' ἓναν ὠραῖο ἀδελφὸ, τὸν Παῦλο. Χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, ὁ

Παῦλος καὶ ἡ Φραντσέσκα πού διάβαζαν μαζί ἱπποτικές ἐρωτικές ἱστορίες, κοιτάχτηκαν πολὺ στὰ μάτια καὶ φιλήθηκαν μιά μέρα στὸ στόμα. Ἔτσι μπῆκαν οἱ δύο τους, μὲ τὸν παράνομο ἐρωτὰ τους, στὸν κύκλο τῶν πιὸ δοξασμένων ἐραστῶν. Δόξα τους ἔγινε ὁ θάνατος. Ὁ Ἰωάννης Μαλατέστα βρῆκε τὴ γυναίκα του Φραντσέσκα ἀγκαλιασμένη μὲ τὸν ἀδελφὸ του τὸν Παῦλο. Τί ἔπρεπε νὰ κάμει; Μὴ ξέροντας τί ἄλλο νὰ κάμει, τοὺς σκότωσε. Καὶ τί ἀπόγιναν οἱ δύο ἔνδοξοι ἐρωτευμένοι ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ ἀπατημένος σύζυγος καὶ ἀδελφὸς τοὺς ἔστειλε μαζί στὸ θάνατο;

Κανένας δὲ θάξερε τί ἀπόγιναν, ἂν δὲ μᾶς τῶλεγε ὁ ποιητής. Κ' ἦταν ἀπαραίτητο νὰ ρθεῖ ὁ ποιητής γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὸ μάθει καὶ νὰ μᾶς τὸ πει. Ἦρθε ὁ Δάντης — ἓνας μεγάλος κι' αὐτὸς ἐραστής — πού, ὅταν γνώρισα στὴν Ἰταλία τὸ ἔργο του, βεβαιώθηκα ὅτι ἡ ποίηση, ὅπως κι' ὁ ἔρωσ ἢ ὁ θάνατος, δὲν ἐξαντλεῖται ποτέ.

Ὁ Δάντης — ὁ Ντάντε Ἀλιγκιέρι, ὅπως τὸν λένε οἱ Ἰταλοὶ — ταξίδεψε, ἔχοντας ὁδηγὸ του τὸν Βιργίλιο, στὴν Κόλαση. Πῶς τὰ κατάφερε νὰ ταξιδέψει ζωντανὸς στὴν Κόλαση καὶ νὰ φθάσει ἀργότερα — περνώντας ἀπὸ τὸ Πουργατόριο πού τόσο μᾶς ἀπασχόλησε στὴ σύνοδο τῆς Φερράρας καὶ τῆς Φλωρεντίας — στὸν ἴδιο τὸν Παράδεισο; Ἡ «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη εἶναι τόσο πειστική πού δὲ μπορῶ οὔτε σήμερα ν' ἀμφισβητήσω τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἰταλὸς ποιητής πού εἶχε πατρίδα του τὴ Φλωρεντία ἐπισκέφθηκε ζωντανὸς τὴν Κόλαση καὶ τὸν Παράδεισο (ἴσως κι' αὐτὸ τὸ Πουργατόριο, ἂν στ' ἀλήθεια ὑπάρχει, ὅπως ὑποστήριξαν στὴ Φερράρα ὁ νεαρὸς, σοφὸς καὶ Ἑλληνομαθὴς καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Τσεζαρίνι καὶ ὁ μοναχὸς Ἰωάννης Τορκουεμάδα). Δὲ μπορῶ οὔτε σήμερα νὰ παραδεχθῶ ὅτι φθάνει ἡ φαντασία γιὰ νὰ ἰδεῖ κανένας ὅσα εἶδε ὁ Δάντης καὶ γιὰ νὰ γράψει τοὺς στίχους — τοὺς χιλιάδες στίχους — τῆς «Θείας Κωμωδίας». Ἄν δὲν εἶχαν συμβεῖ ὅσα περιγράφει ὁ Ὅμηρος — ἂν δὲν ἀνταποκρίνονταν τουλάχιστον ὡς ἓνα σημεῖο στὴν πραγματικότητα —, θὰ μπορούσε τάχα νὰ γράψει τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια πού ἀπαρτίζουν τὴ διπλὴ μήτρα τοῦ λόγου, τοῦ ποιητικοῦ καὶ ταυτόχρονα τοῦ ἱστορικοῦ; Μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ σκεφθῶ ὅτι ὁ Ὅμηρος μᾶς ἀφηγήθηκε πράγματα πού δὲν ἔγιναν ποτέ καὶ πού τάχει γεννήσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ἡ φαντασία του. Ἀκόμα κι' ἂν δὲν εἶδε ὁ τυφλὸς Ὅμηρος τὰ ὅσα περιγράφει, τοῦ τὰ εἶπαν ἄλλοι πού τὰ μαθάν ἴσως κι' αὐτοὶ ἀπὸ ἄλλους πού τὰ εἶδαν ἢ πού τ' ἄκουσαν ἀπ' ὅσους τὰ εἶδαν. Ποιὸς ξέρει..., μπορεῖ νὰ τὰ ψιθύρισε ἢ ἴδια ἡ Μνημοσύνη στ' αὐτὴ τοῦ Ὁμήρου πού εἶχε τὴν ἐσοχώτερη ἀκοή. Πάντως, δὲ μπορεῖ παρὰ νᾶναι ἀλήθεια, στὴ βασικὴ τους τουλάχιστον γραμμὴ, τὰ

ὅσα μᾶς λέει ὁ Ὅμηρος. Θαρρῶ πῶς ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Πάτροκλος, κ' ἡ μεγάλη τους φιλία, ζοῦν ἀκόμα καὶ σήμερα. Μπορεῖ, λοιπόν, νὰ μὴν ἔζησαν, ἀφοῦ ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν καὶ σήμερα, στὰ παλαιὰ ἐκεῖνα χρόνια;

*Ἐχω τὴν ἰδέα ὅτι ὁ Δάντης περπάτησε στὸ δρόμο ποὺ ἀνοίξε ὁ Ὅμηρος. Ὁ πιὸ μεγάλος εἶναι χωρὶς ἄλλο ἐκεῖνος ποὺ ἦρθε πρῶτος καὶ ποὺ ἀνοίξε τὸ δρόμο. Δὲ μπορεῖ, ὅμως, τάχα νᾶν' ἐπίσης μεγάλος καὶ κάποιος ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο; Ἐγὼ λέω πῶς μπορεῖ. Ὁδηγημένος, λοιπόν, ἀπὸ τὸν Βιργίλιο, ὁ Δάντης ἐπισκέφθηκε τὴν Κόλαση, τὸν τόπο τῆς αἰώνιας ὀδύνης. Ἡ Κόλαση ἔχει πολλοὺς κύκλους ποὺ πέφτουν ὄλο καὶ πιὸ βαθειὰ κ' ἔχουν στὸ κέντρο τους ὀχωμένοι, ὅπως εἶναι, στὴ γῆ — τὸν Ἐωσφόρο. Στὸ δεύτερο ἀκριβῶς κύκλο βρῆκε τὴν Φραντσέσκα ντὰ Ρίμινι καὶ τὸν ὠραῖο Παῦλο Μαλατέστα. Τοὺς βρῆκε σ' ἓναν τόπο βαθύτατα σκοτεινό, ὅπου μαίνεται ἡ θύελλα καὶ οὐρλιάζουν οἱ φοβερώτεροι ἄνεμοι. Οἱ ψυχὲς παραδέρνουν μέσ' στὸν αἰώνιο στρόβιλο ποὺ σχηματίζουν οἱ ἄνεμοι, καὶ πότε πέφτουν ἐδῶ καὶ πότε ἐκεῖ, πότε τραβιοῦνται βίαια πρὸς τὰ πάνω καὶ πότε πρὸς τὰ κάτω. Στὸν τόπο αὐτὸν καταδικάσθηκαν νὰ διαμείνουν αἰώνια ὅσοι ἀμάρτησαν μὲ τὴ σάρκα τους. Ὁ Δάντης δείχνει μεγάλη συμπάθεια ἀπέναντί τους. Μπορεῖ οἱ ἄνεμοι ποὺ οὐρλιάζουν νᾶναι ὁ ἴδιος ὁ θρῆνος τους. Ἡ Φραντσέσκα, δηλαδή ἡ ψυχὴ της, ἐξομολογεῖται στὸν Δάντη τὸ ἀναπόφευκτο ἀμάρτημα ποὺ εἶχε διαπράξει στὴ ζωὴ καὶ συγκλονίζει μὲ τὰ λόγια της καὶ μὲ τὸν θρῆνο της τὸν ποιητὴ. Καὶ λέει ἡ Φραντσέσκα ὅτι ὁ Κάιν προσμένει ἐκεῖνον — τὸν Ἰωάννη Μαλατέστα — ποὺ σκότωσε τὸν ἀδελφὸ του καὶ ποὺ στὶς μέρες ποὺ ὁ Δάντης ἔγραφε τοὺς στίχους του ἐξακολουθοῦσε νὰ ζεῖ. Ὁ Δάντης πέρασε κάμποσα χρόνια, στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, πλάϊ στὸν Γκουίντο Νοβέλλο ντὰ Πολέντα, τὸν ἀνεψιὸ τῆς Φραντσέσκα ποὺ ἦταν ὁ ἀφέντης τῆς Ραβέννας.

4

Μὲ τὴν οἰκογένεια Μαλατέστα συνδέθηκε ἰδιαίτερα κ' ἡ Πάτρα. Ὄταν, στὸ ἔτος 1424, πέθανε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος, τὸν διαδέχθηκε ὁ Πανδόλφος Μαλατέστα. Ὁ Πάπας σκέφθηκε ὅτι ἦταν σκόπιμο νὰ στείλει στὴν Πάτρα ἓνα πρόσωπο ποὺ ὁ στενὸς δεσμὸς του μὲ τὴ δέσποινα τοῦ Μυστρά, τὴ σύζυγο τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου, θὰ συγκρατοῦσε κάπως τὸν τελευταῖο στὶς ἐπεκτατικὲς του βλέψεις. Ἔτσι, ὄχι μόνον ὁ Μυστράς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ Πάτρα συνδέθηκαν ἔμμεσα μὲ τὴν παλαιὰ τραγικὴ ἱστορία τῆς Φραντσέσκα ντὰ Ρίμινι καὶ τοῦ ὠραίου Παύλου, μὲ τὴν ἱστορία ποὺ τόσο συγκίνησε τὸν Δάντη. Ὁμολογῶ ὅτι μοῦ ἄρεσε ὁ ἔστω καὶ ἔμμεσος

συνδυασμός τῆς ἀγαπημένης μου Πάτρας με τὶς μορφές τῶν ἔνδοξων ἐκείνων ἐρωτευμένων καὶ με τὸν αἰώνιο θρῆνο τους. Ὁ Δάντης, μολονότι ἀγνὸς ἐραστής τῆς ἀγνῆς καὶ μακάριας Βεατρίκης, εἶχε τόσο συμπονέσει τοὺς δυὸ ἀμαρτωλοὺς ἐρωτευμένους ποὺ ρώτησε με ἀγωνία τὸν Βιργίλιο, ἂν ὑπάρχει ἡ ἐλπίδα νὰ μειωθοῦν, στὴ Δευτέρα Παρουσία, τὰ βάσανά τους. Ἡ ἀπάντηση ποὺ πῆρε ἀπὸ τὸν ψυχρὸ κι' ἀσυγκίνητο Βιργίλιο ἦταν θολή καὶ διαφορούμενη.

Ὅταν, στὸ ἔτος 1424, διαδέχθηκε τὸν Στέφανο Ζαχαρία ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πανδόλφος Μαλατέστα, δὲν εἶχα ἀκόμη διαβάσει τὴ «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη καὶ δὲν ἤξερα τὴν ἱστορία τῆς Φραντσέσκα. Ὡστόσο, κάτι εἶχε φθάσει ὡς τ' αὐτιά μου ἀπὸ τὸ 1421, ὅταν ἦρθε ἡ εἶδηση ὅτι ὁ δεσπότης τοῦ Μυστρά παντρεύτηκε τὴν Κλεόπη Μαλατέστα. Οἱ μεγάλοι ἐρωτες γίνονται ψίθυρος πού, στὶς φεγγαρόλουστες νύχτες, ὅταν ὄλοι κοιμοῦνται καὶ τὰ πάντα σιωποῦν, περνᾶει σὰ ριγὸς ἐπάνω ἀπὸ τὰ φύλλα τῶν δέντρων καὶ ταξιδεύει ἀπὸ πόλη σὲ πόλη, ἀπὸ χώρα σὲ χώρα. Ἔτσι, ἔφθασε κάτι καὶ στ' αὐτιά μου, χωρὶς νὰ μπορῶ φυσικὰ νὰ ξεχωρίσω τὰ καθέκαστα τῆς τραγικῆς ἱστορίας. Ἀγάπησα πολὺ τὸν Δάντη, ὅταν εἶδα ἀργότερα πόσο τρυφερὴ ἦταν ἡ σκέψη του καὶ πόση συγγνώμη χωροῦσε ἡ καρδιά του. Καὶ θυμᾶμαι ὅτι ρώτησα τότε τὸν ἑαυτὸ μου : Μπορεῖ ἡ καρδιά ἑνὸς ἀνθρώπου — ἔστω καὶ μεγάλου, ὅπως ἦταν ὁ Δάντης — νὰ χωράει περισσότερη συγγνώμη ἀπ' ὅση χωράει μέσα τῆς ἡ καρδιά τοῦ Θεοῦ; Μπορεῖ, τάχα, ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος νᾶναι ἀγαθώτερος ἀπὸ τὸν Πανάγαθο; Μπορεῖ τὸ σχετικὸ νᾶναι περισσότερο καὶ πληρέστερο ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο; Καὶ θυμᾶμαι καλὰ ὅτι ἀπάντησα : ὄχι!

5

Ὡς τὸ ἔτος 1424 ποὺ πέθανε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος καὶ τὸν διαδέχθηκε ὡς κύριος τῆς ἀγαπημένης μου Πάτρας ὁ Πανδόλφος Μαλατέστα, μεγάλα πράγματα ἔγιναν στὸν κόσμο. Ὑστερ' ἀπὸ πολλὰ χρόνια εἰρηνικῶν καὶ φιλικῶν σχέσεων με τοὺς Τούρκους, ἡ Κωνσταντινούπολη τοὺς εἶδε πάλι ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς ὡς ἐχθροὺς.

Τὸν ἴδιο χρόνο — δηλαδὴ στὸ 1421 — ποὺ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ ὁ ἀδελφὸς του Θεόδωρος, ὁ δεσπότης τοῦ Μυστρά, γιόρτασαν τὸ γάμο τους με τὶς θυγατέρες δυὸ Λατίνων ἡγεμόνων, πέθανε ὁ ἀμηνῆς, ποὺ ὀνόμαζε τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ πατέρα του, ὁ πρῶτος Μωάμεθ. Καὶ τὸν ἴδιο ἐπίσης χρόνο, ὁ δεσπότης Θεόδωρος, μολονότι γαμπρὸς πιά τῶν Λατίνων, ξανάρχισε τὶς ἐχθροπραξίες του με τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας Κεντυρίωνα Ζαχαρία καί, ἀποσπώντας ἀπὸ τὰ χέρια του περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν κοντὰ στὶς βενετικὲς κτήσεις τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης, παρε-

νοχλοῦσε μὲ βίαιες πράξεις καὶ λεηλασίες τοὺς Βενετούς. Ὁ ἴδιος ἰσχυριζόταν — καὶ τὸν ἰσχυρισμὸ του τὸν υἱοθέτησε καὶ ὁ πατέρας του, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ — ὅτι ἔφταιγαν οἱ Βενετοὶ καστελλάνοι πού, στὸν ἀγῶνα του μὲ τὸν Κεντυρίωνα, εἶχαν προσφέρει τὴ συνδρομὴ τους στὰ στρατεύματα τοῦ ἐχθροῦ του.

Ὁ θάνατος τοῦ Μωάμεθ ἦταν ἓνα μοιραῖο καὶ φοβερὸ ὀρόσημο στὴν ἱστορία τοῦ Γένους μου. Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε, ὅταν τὸν γνώρισα ἀργότερα, ὅτι ὁ καλὸς αὐτὸς ἡγεμόνας τῶν Τούρκων «τῷ υἱῷ Ἀμουράτη παρήγγειλεν ἵν' ἔσῃται φίλος καὶ βοηθὸς τῷ βασιλεῖ κύρ Μανουήλ». Τὴν ἐντολή, ὅμως, αὐτὴ δὲν τὴ σεβάσθηκε ὁ φιλόδοξος καὶ πολεμοχαρὴς νέος. Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, γέρος πιά καὶ πολὺ κουρασμένος, ἔσπευε καὶ ἐπίσημα τὸν γιό του Ἰωάννη συμβασιλέα. Ὁ δεύτερος γάμος τοῦ Ἰωάννου μὲ τὴν Ἰταλίδα πριγκίπισσα συνδυάσθηκε, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1421, μὲ τὴν ἐπίσημη ἀναγόρευσίν του σὲ συμβασιλέα. Κι' ὁ Ἰωάννης πού εἶχε ἀρχίσει πιά νὰ κατευθύνει οὐσιαστικὰ αὐτὸς τὴν τύχη τοῦ κράτους, ἔπεισε τὸν πατέρα του Μανουήλ ὅτι ὁ ἐπικίνδυνος Ἀμουράτης, ὁ δεύτερος βασιλεὺς τῶν Τούρκων πού τάχθηκε νὰ φέρει τ' ὄνομα τοῦτο στὴν ἱστορία, ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐξουδετερωθεῖ, καὶ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὡς διάδοχος τοῦ Μωάμεθ ὁ Μουσταφᾶς πού εἶχε δώσει ὑποσχέσεις φιλίας στοὺς δικούς μας. Ἡ σκέψη ἦταν σωστή, ἀλλὰ τὸ ἔργο δύσκολο. Ἀποδείχθηκε, μάλιστα, ἀκατόρθωτο. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ βρεῖ ὁ Ἀμουράτης ἓνα καλὸ πρόσχημα γιὰ νὰ πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολη. Φυσικά, ὁ ἀδάμαστος καὶ φιλόδοξος νέος πού ἐβασίλευσε τριάντα ὀλόκληρα χρόνια (ὡς τὸ ἔτος 1451), καὶ πού εἶχε κληρονομήσει τὸν χαρακτήρα τοῦ παπποῦ του, τοῦ φοβεροῦ Μπαγιαζήτη, χρειαζόταν προσχήματα μονάχα γιὰ νὰ παίξει. Θὰ μᾶς ριχνόταν κι' ἂν ἀκόμα δὲν τοῦ δίναμε κανένα πρόσχημα. Ὡστόσο, στὰ πρῶτα του βήματα, ἀκολουθώντας μιὰ παλαιὰ συνήθεια τῶν Τούρκων ἡγεμόνων (ὄχι μόνο τῶν Ὀσμανιδῶν, ἀλλὰ προπάντων τῶν Σελτζουκιδῶν), τοῦ ἄρεσαν καὶ τὰ προσχήματα.

Τὰ περιστατικὰ πού συνδέονται μὲ τὸ θάνατο τοῦ καλοῦ μας φίλου Μωάμεθ (τοῦ Μεμέτη ἢ Μεχμέτη ἢ Μαχουμέτ, ὅπως τὸν ἔλεγαν ὁ Σφραντζῆς, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Δούκας) μοῦ τὰ διηγήθηκε μὲ τὸν καλύτερο τρόπο ὁ Δούκας, ὅταν πολὺ ἀργότερα, σὲ μεγάλες καὶ φοβερὲς ὥρες πού, ἂν θέλει ὁ Θεός, θὰ τὶς περιγράψω κι' αὐτές, μὲ φιλοξένησε στὴ Μυτιλήνη. Μοῦ ἔλεγε λοιπὸν ὁ Δούκας :

«Ὁ γὰρ Μαχουμέτ ἐν κυνηγίῳ ἵππεύων, καὶ ὑὸς ἐξερχομένου ἐκ τοῦ δρυμῶνος, καὶ αὐτὸς τὸ δόρυ κινῶν κατὰ τοῦ θηρίου πίπτει

τοῦ ἵππου ἐπιληψία κεκρατημένος ἡμίσηρος. *Αραντες δ' αὐτὸν ἤγαγον ἐν τῷ παλατίῳ· ἦν γὰρ ἐγγὺς τῆς Ἀδριανοῦ θηρεύων». Τὸ ἐπόμενο βράδυ «ἐτελεύτησεν ἀποδοὺς τὸ χρέος ἀτάραχον· καὶ γὰρ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν τῇ Ἀδριανοῦ ἐντὸς τοῖς παρ' αὐτοῦ δομηθεῖσι παλατίοις νόσῳ μικρᾷ προσομιλήσας ἐξέψυξε, θάνατον δούς τὸν ὄν ἐκ προγόνων ἢ τύχῃ οὐκ ἔκλωσεν· καὶ γὰρ οἱ μὲν φαρμάκῳ, οἱ δὲ πνιγμονῇ, ἕτεροι μαχαίραις τὸν βίον κατέλυσαν πλήν τούτου, τῆς Ἀτρόπου παραβλεψάσης, ὡς οἶμαι, ἐνεκα φιλίας ἦν ἔσχε καθαρὰν πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ συμπάθειαν ἦν ἐδείκνυ πρὸς τὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπήκοον». Πρὶν κλείσει ὁ Μωάμεθ τὰ μάτια του, κάλεσε πλάϊ του τὸ φίλο του Παγιαζήτ, «τὸν πρῶτον τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ, ὃν καὶ βεζύρην καὶ πάσσαν κατὰ τὴν αὐτῶν καλοῦσι φωνὴν, ὃν οἱ Ρωμαῖοι πατρίκιον καὶ μεσάζοντα λέγουσι». Καὶ εἶπε στὸν Παγιαζήτ νὰ μείνει «πιστὸς δοῦλος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μουράτ». Ἦταν φυσικὸ νὰ ὀρίσει αὐτόν, «τὸν πρῶτον τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἀρχηγὸν Τούρκων..., τότε ἐν τοῖς ὀρίοις Ἀμασείας ἡγεμονεύοντα». Τὸν ἤξερε, ὅμως, καλὰ τὸν πρωτότοκο γιό του ὁ συνετὸς καὶ ἀγαθὸς ἐτοιμοθάνατος ἀμηρᾶς. Ἔτσι, «διαθήκην συντάξας καὶ ὑστεραίαν βούλησιν», ἔδωσε καὶ μιὰν ἄλλη ἐντολὴν στὸ βεζύρη του: «Τὰ δὲ ἕτερα δύο τέκνα (ἔτυχε καὶ γὰρ ὁ Μουράτ τότε τὴν ἔφηβον ἡλικίαν ἐντρέχων, τὰ δὲ δύο ἀνηβα ὀκταετῆ καὶ ἐπταετῆ τυγχάνοντα) ταῦτα οὖν ἐν τῇ διατάξει προστάξας ὡς ἵνα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ ἐγχειρίσῃ, καὶ ὁ βασιλεὺς ἔσται τούτων ἐπίτροπος· ταῦτα γὰρ πάντ' ἔπραττεν φοβούμενος μήπως ὁ Μουράτ διὰ πνιγμονῆς αὐτὰ, καθὼς ἔθος αὐτῶν ἐστί, φθείρῃ, ὡς καὶ γέγονε».

Κατὰ τὸν Δούκα, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ ἐμήνυσε στὸν Μουράτ (ἀπὸ δῶ κ' ἐμπρὸς θὰ τὸν ὀνομάζω ἔτσι καὶ ὄχι Ἀμουράτ) νὰ ἐκτελέσει τὴν ἐντολὴν τοῦ πατέρα του καὶ νὰ τοῦ στείλῃ τὰ δύο μικρά του ἀδέρφια, προειδοποιώντας τον ὅτι μονάχα στὴν περίπτωση ποὺ δὲ θὰ ἐκτελοῦσε τὴν ἱερὴ αὐτὴ ἐντολὴν θὰ ὑποστήριζε τὸν Μουσταφᾶ, τὸν «ἔφεδρον» ἡγεμόνα, «καὶ ὡς ἐν ὀλίγῳ καταστήσει τοῦτον ἀρχοντα Μακεδονίας καὶ Χερρονήσου καὶ πάσης Θράκης, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ Ἀσίας καὶ πάσης ἄλλης ἀνατολῆς». Ὁ Μουσταφᾶς ἦταν θεῖος τοῦ Μουράτ, ἀδελφὸς τοῦ πατέρα του, καὶ ζοῦσε τότε στὴ Λῆμνο. Ὁ Σφραντζῆς ἔλεγε ὅτι ζοῦσε στὸν Μυστρά καὶ ὅτι τὸν ἔφερε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ὁ συμβασιλεὺς Ἰωάννης καὶ τὸν ἀποβίβασε στὴν Καλλιόπολη· «καὶ ἡ Καλλιόπολις προσεκύνησεν αὐτόν». Τὴν ἀποβίβαση στὴν Καλλιόπολη τὴν παραδέχεται καὶ ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ἀλλὰ διαφωνεῖ μὲ τὸν Σφραντζῆ λέγοντας ὅτι ἀπὸ τὴ Λῆμνο καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Μυστρά τὸν πῆρε ὁ Ἰωάννης τὸν Μουσταφᾶ γιὰ νὰ τὸν ἐπιβάλλῃ στοὺς Τούρκους. Καὶ

χαρακτηρίζει ο Χαλκοκονδύλης, όπως βλέπω σ' ένα αντίγραφο του ιστορικού του έργου, ως «άφροσύνην» του 'Ιωάννου τὴν πράξη αὐτή. Καὶ λέει ὅτι ὁ Μανουήλ «τάναντία τούτου φρονῶν, ἡξίου μὴ παραβαίνειν τὰς σπονδὰς, ὡς οὐδενὶ ὄτω παραβαίνοντι τὰς σπονδὰς ἔσοιτ' ἂν ὑγιᾶς ὅτεοῦν ἢ ἔμπεδον...». Στὸ τέλος, ὁμως, ὑπερίσχυσε ἡ γνώμη τοῦ 'Ιωάννου, «ἄτε τοῦ νέου βασιλέως τὸ κράτος ἔχοντος τότε τῶν 'Ελλήνων». Πῶς μοῦ ἄρεσε πού ὁ 'Αθηναῖος Λαόδικος Χαλκοκονδύλης μιλοῦσε πάντοτε γιὰ τὸ κράτος τῶν «'Ελλήνων» καὶ ὄχι τῶν Ρωμαίων!

Ὅπως κι' ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὁ Μουσταφᾶς, μ' ὅλη τὴν ὑποστήριξη πού τοῦ χάρισε ὁ 'Ιωάννης Παλαιολόγος, δὲν κατάφερε νὰ ἐξουδετερώσει τὸ νόμιμο διάδοχο τοῦ θρόνου, τὸν Μουράτ. Οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες τοῦ Μουσταφᾶ δὲ φόβισαν τὸν Μουράτ πού ἦταν ἀποφασιστικὸς καὶ ἄτρομος. Ἔτσι, ἡ περιπέτεια αὐτὴ ἔδωσε τὸ πρόσχημα στὸν Μουράτ γιὰ νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολη. Μήπως, ὁμως, εἶχε δίκιο ὁ νεαρὸς 'Ιωάννης πού ζήτησε νὰ σπείρῃ διχόνοιες στοὺς κόλπους τῶν Τούρκων καὶ νὰ πάρῃ ἱστορικές πρωτοβουλίες; Ἀδιάφορο ἂν δὲν πέτυχε στὴν περίπτωση τοῦ Μουσταφᾶ, δὲν ἦταν σωστότερο ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἱστορικὴ παθητικότητα τοῦ πατέρα του μὲ κάποιες πράξεις πού θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ σώσουν τὸ Γένος;

6

Ὁ βασιλεὺς φιλόσοφος Μανουήλ Παλαιολόγος εἶχε γεράσει καὶ κουρασθεῖ. Ἴσως, μάλιστα, εἶχε κουρασθεῖ ἡ ψυχὴ του, προτοῦ ἀκόμα γεράσει τὸ σῶμα του. Τὸ ὅτι, ἄρκετὰ ἤδη ἡλικιωμένος, ἔδειξε μιὰν ἐπιφανειακὴ δραστηριότητα ὅταν πῆγε στὴν Πελοπόννησο καὶ ξανάχτισε τὸ Ἐξαμίλιο, αὐτὸ δὲ δείχνει διόλου ὅτι πίστευε ἀκόμα στὴν ἱστορικὴ πρωτοβουλία τοῦ Γένους μας. Ἄν πίστευε πραγματικὰ στὶς δυνατότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, θὰ πρόσεχε τὸν Πλήθωνα, τὸ μεγάλο σχέδιο πού εἶχε συλλάβῃ ὁ φιλόσοφος τοῦ Μουστᾶ, καὶ δὲ θὰ θεωροῦσε ἄρκετὸ τὸ Ἐξαμίλιο, καὶ ἄρκετους τοὺς Ἄλβανούς στὴν Πελοπόννησο, γιὰ νὰ σώσουν τὸ Γένος.

Ὁ Μανουήλ Παλαιολόγος εἶχε χάσει τὴν πίστη του στὸ μέλλον καὶ θεωροῦσε περιττὴ, καὶ μάλιστα ἐπικίνδυνη, κάθε τολμηρὴ πρωτοβουλία. Ἦταν σοφός, ἀλλὰ καὶ κουρασμένος. Κουρασμένος ὡς Ἕλληνας. Κουρασμένο δὲν ἦταν μόνο τὸ κορμί του· κουρασμένη ἦταν ἡ Ἑλληνικὴ του ψυχὴ. Κ' ἦταν ὡραία καὶ γνήσια ἡ Ἑλληνικὴ του ψυχὴ. Ὠραία, ἀλλὰ πολὺ κουρασμένη.

Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ διηγήθηκε, ὅταν γνωριστήκαμε, μιὰ χαρακτηριστικὴ σκηνὴ πού σημειώθηκε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ κουρασμένου αὐτοκράτορος. Ὁ 'Ιωάννης μιλοῦσε στὸν

πατέρα του για τήν ανάγκη ν' αναληφθῆ ἡ πρωτοβουλία για μιὰ σύνοδο στήν Ἰταλία πού θά μπορούσε νά καταλήξει στήν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν καί στήν ἔνωση τῶν Χριστιανικῶν δυνάμεων κατά τῶν Τούρκων. Ὁ Ἰωάννης βιαζόταν· ἤθελε νά ἐπιχειρήσει κάποιο ἀποφασιστικό βῆμα· δέ μπορούσε πιά ν' ἀνεχθεῖ τήν παθητικότητα. Τότε — ὅπως μοῦ διηγήθηκε ὁ Σφραντζῆς — «εἶπεν ὁ ἀοίδιμος βασιλεὺς κύρ Μανουήλ πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν βασιλέα κύρ Ἰωάννην, μόνος πρὸς μόνον, κάμοῦ μόνου ἰσταμένου ἔμπροσθεν αὐτῶν...:

«Υἱέ μου, βεβαίως καί ἀληθῶς ἐπιστάμεθα ἐκ μέσου τῆς καρδίας αὐτῶν δὴ τῶν ἀσεβῶν» (δηλαδή τῶν Τούρκων) «ὅτι λίαν διστάζουσι, φοβούμενοι μή πως συμφωνήσωμεν καί ἐνωθῶμεν τοῖς δυτικοῖς Χριστιανοῖς· δοκεῖ γὰρ αὐτοῖς ὅτι εἰ τοῦτο γένηται, γενήσεται τι κακὸν μέγα κατ' αὐτῶν παρὰ τῶν εἰρημένων δυτικῶν δι' ἡμᾶς. Λοιπὸν τὸ περὶ τῆς συνόδου μελέτα μὲν αὐτὸ καί ζήτη, καί μάλιστα ὅταν χρεῖαν ἔχεις φοβῆσαι τοὺς ἀσεβεῖς, τὸ δὲ ποιεῖσαι αὐτὴν μηκέτι ἐπιχειρησθῆς αὐτό, διότι ὡς βλέπω τοὺς ἡμετέρους, οὐκ εἰσιν ἀρμόδιοι πρὸς τὸ εὐρεῖν μέθοδον καί τρόπον ἐνώσεως συμφωνίας τε καί εἰρήνης καί ἀγάπης καί ὁμοιοῦς, εἰ μὴ φροντίζουσι πρὸς τὸ ἐπιστρέψαι αὐτούς, λέγω τοὺς δυτικούς, ὡς ἡμεν ἀρχῆθεν. Τοῦτο δὲ ἀδύνατον ὄντως· σχεδὸν γὰρ φοβοῦμαι μή καί χειρὸν σχίσμα γένηται· καί ἰδοὺ ἀπεκαλύφθημεν τοῖς ἀσεβέσι».

«Τοῦ δὲ βασιλέως, ἔδοξε, μὴ δεξαμένου τὸν λόγον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μηδὲν εἰπὼν ἀναστὰς ἀπῆλθε. Καί μικρὸν σύννους γεγρονῶς ὁ μακαρίτης καί ἀοίδιμος πατὴρ αὐτοῦ, ἐμβλέψας πρὸς με εἶπε:

«Δοκεῖ τῷ βασιλεῖ τῷ νῦν μοῦ εἶναι αὐτὸν ἀρμόδιον βασιλέα, πλὴν οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ· βλέπει γὰρ καί φρονεῖ μεγάλα, καί τοιαῦτα οἶα οἱ καιροὶ ἔχρηζον ἐπὶ τῆς εὐημερίας τῶν προγόνων ἡμῶν. Πλὴν τῇ σήμερον ὡς παρακολουθοῦσιν ἡμᾶς τὰ πράγματα, οὐ βασιλέα θέλει ἡμῶν ἡ ἀρχή, ἀλλ' οἰκονόμον· φοβοῦμαι γὰρ μή ποτε ἐκ τῶν ποιημάτων καί ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ γένηται χαλασμός τοῦ οἴκου τούτου· προεῖδον γὰρ καί τὰς ἐνθυμήσεις αὐτοῦ, καί ὅσα ἐδόξασε κατορθῶσαι μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ, καί εἶδον καί τὰ τέλη τῶν δογμάτων, ἐν τίνι κινδύνῳ ἡμᾶς ἤγαγον».

Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου, ἀσχετ' ἀπὸ τὸ εἰδικὸ ἀντικείμενο τῆς συνομιλίας του μὲ τὸν συμβασιλέα γιό του, μοῦ φάνηκαν — ὅταν ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση καί τὴν ὀριστικὴ καταστροφή, μ' ἔκαμε κοινωνὸ τῆς σκηνῆς αὐτῆς — σὰν ὁ πιὸ μελαγχολικὸς ἐπίλογος τῆς ρωμαϊκῆς (γιὰ μένα: τῆς Ἑλληνικῆς) αὐτοκρατορίας. Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐγενικοὺς ἡγέτες τοῦ Γένους, διατύπωσε τὸν ἐπίλογο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος. Ὁ ἴδιος πού, μαθαίνοντας τὸ θά-

νατο τοῦ πατέρα του, εἶχε δραπετεύσει ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ φοβεροῦ Μπαγιαζήτη γιὰ νὰ σπεύσει στὴ Βασιλεύουσα καὶ νὰ πάρει στὰ χέρια του τὴν τύχη τοῦ Γένους, ἔφθασε — τριάντα χρόνια ἀηγότερα — στὸ σημεῖο νὰ λέει ὅτι τὸ Γένος δὲ μπορεῖ νὰ χεῖ πιά βασιλέα καὶ πρέπει ν' ἀρκεσθεῖ σ' ἓναν ἀπλὸν οἰκονόμο. Ὅσο περισσότερο μελετᾶω τὴ φράση αὐτὴ τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, τόσο φοβερώτερη τὴ βρίσκω κι' ἀνατριχιάζω ὁλόκληρος. Καὶ τὸ πιὸ φοβερὸ εἶναι τοῦτο: ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ τὴν εἶπε τὴν παρεπιπλάω φράση, ὄχι γιὰτὶ ἀδιαφοροῦσε γιὰ τὸ Γένος, ἀλλὰ γιὰτὶ ἀγαποῦσε ἀκριβῶς βαθύτατα τὸ Γένος. Ἡ ἀγάπη του τὸν ἔκανε νὰ φοβᾶται μήπως οἱ μεγάλες ἱστορικές πρωτοβουλίες, ἀσυμβίβαστες πιά μὲ τοὺς κακοὺς καιροὺς, προκαλέσουν «τὸν χαλασμόν τοῦ οἴκου τούτου». Χαρακτηριστικώτατο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι πέντε — ἕξ χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, ἔλαβε ὁ βασιλεὺς φιλόσοφος Μανουὴλ ἀπὸ τὸν Δημήτριο Κυδώνη ἓνα γράμμα πού προδικάζει ἀπὸ τότε τὴν ἱστορική ἀδυναμία τοῦ Μανουὴλ ν' ἀσκήσει πραγματικὰ τὰ βασιλικά του καθήκοντα. Ὁ σοφὸς καὶ ἐνάρετος Δημήτριος Κυδώνης πού ἤδη σὲ πολὺ παλαιότερα χρόνια (σ' ἓνα γράμμα πού εἶχε ἀπευθύνει, στὸ ἔτος 1353, στὸν δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ Μανουὴλ Καντακουζηνὸ) εἶχε χαρακτηρίσει τὴ βασιλικὴ ἐξουσία ὡς εἰδῶλο τῆς ἀρχῆς («μένει δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὸ ἀρχαῖον κακὸν καὶ ὃ πάντα ἀπώλεσεν, ἢ τῶν βασιλέων περὶ τοῦ τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰδώλου διχόνοια»), ἔγραψε — γύρω στὸ ἔτος 1395 — ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα, ἀλλὰ καὶ δραματικώτερα, κείμενα πού ἔχουν γραφῆ στὴ γλῶσσα μας. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶν' ἓνα γράμμα πού ὁ γέρος πιά Δημήτριος Κυδώνης (τὴν ὥρα πού ἦταν ἔτοιμος νὰ φύγει ξανά ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ ἐγκαταλείψει μάλιστα τὴ δική μας ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ) ἔστειλε στὸν ἀγαπημένο του αὐτοκράτορα Μανουὴλ Παλαιολόγο. Τὸ γράμμα ἀρχίζει μὲ φράσεις ἀπελπισίας καὶ μὲ θρηνωδίες:

«ὦ τί τὸ παχὺ καὶ σκοτεινὸν τοῦτο νέφος τὸ τὴν Ῥωμαίων νῦν ἐπισχόν; ὦ τί τὸ κῦμα τὸ πᾶσαν αὐτὴν ἐπικλύσαν; ὦ λοιμοῦ τῶν ἔνδον ἡμμένου, μηδ' ἀναπνεῖν γούν ἡμᾶς συγχωροῦντος, ἀλλὰ πρὸς θάνατον πάντας ἐπείγοντος· ταῦτα γὰρ καὶ πάλαι μὲν ἡμᾶς ἔλυμαίνετο...· νῦν δὲ τὸ δεινὸν ἐν ἀκμῇ, οὐκέτι τὰ χεῖριστα ἀπειλοῦν, ἀλλ' ὦν προσεδοκήσαμεν φοβερωτέροις καὶ δὴ περιβάλλον καὶ πανταχόθεν πολιορκοῦν· καίτοι πάντες ἠλπίζομεν ἀπαλλαγὴν τινὰ τῶν δεινῶν τούτων διὰ σοῦ δώσειν ἡμῖν τὸν Θεόν, ἀνδρὸς καὶ νοῦν ἔχοντος καὶ λόγοις χαίροντος καὶ ἡδοναῖς μὴ δουλεύοντος, καὶ φίλου μὲν ἀγαθοῖς, πονηροῖς δὲ ἐχθροῦ, τό τε κοινῇ συνοῖσον προτιμῶντος ἀεὶ τῶν ἰδίᾳ διαφερόντων...».

Προχωρώντας ο Δημήτριος Κυδώνης, και μιλώντας με τη θαυμαστή εκείνη ειλικρίνεια που κ' έμφυτη του ήταν, αλλά και που την ενίσχυσε μέσα του ή απελπισία, λέει ότι κι' αυτές οι προσδοκίες που είχε στηρίξει στην άνοδο του Μανουήλ στον αυτοκρατορικό θρόνο αποδείχθηκαν μάταιες: και ρίχνει, βέβαια, την ευθύνη όχι στον ίδιο τον Μανουήλ, αλλά στην κατάπτωση του Γένους. Και διατυπώνει το φοβερό αυτό συμπέρασμα με τ' ακόλουθα λόγια:

«'Αλλά και τούτο τὸ φάρμακον» (δηλαδή ἡ ἀνάρρηση τοῦ Μανουήλ στὸν αυτοκρατορικό θρόνο), «καίτοι τῶν ἄγαν ἰσχυροτάτων ὑπάρχον, τῆς τοῦ νοσήματος κακοηθείας ὀρώμεν ἠττώμενον, μᾶλλον δὲ τοῦ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων μεγέθους καὶ πλήθους, δι' ὧν Θεῶ τῶ τοῦ παντός ἡγεμόνι καὶ βασιλεῖ καθημέραν προσκρούομεν, τοὺς μὲν τῆς ἀγαθῆς προνοίας νόμους ἀποδιδράσκοντες, νόμον δ' ἡμῖν τὴν ἀνομίαν τιθέμενοι...»

Και προσθέτει ο Δημήτριος Κυδώνης ὅτι, ὅταν συλλογίζεται ὅτι ὁ Μανουήλ, ὁ «λόγων Ἑλληνικῶν ἐραστής», ἀναγκάζεται νὰ συναναστρέφεται τοὺς βαρβάρους (δηλαδή τοὺς Τούρκους), στενάζει γιὰ λογαριασμό του: «...στένω μὲν ὑπὲρ σοῦ, βοῶν πρὸς τοὺς συνόντας· οἷος ἀνὴρ οἷα κέχρηται τύχη, τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων ταύτην καὶ αὐτὸν ἀπαιτούντων τὴν δίκην· θρηνῶ δὲ ταυτηνὴ τὴν ταλαίπωρον τὴν μόνην ἡμῖν τοῖς δυστυχέσι περιλειφθεῖσαν, εἴτε πόλιν χρὴ λέγειν εἴτε πατρίδα, νῦν πειρωμένην δουλείας, ἀνθ' ἧς κατὰ πάντων πρότερον ἐκέκτητο δεσποτείας». Δὲν ξέρει, ὅπως βλέπουμε, ὁ Δημήτριος Κυδώνης ἂν μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ «πατρίδα» ἢ μοναδική «πόλις» που εἶχε ἀπομείνει, ἢ Βασιλεύουσα. Καὶ καταλήγει, βέβαια, λέγοντας: «ὁ γὰρ τῶν ἐλπίδων πῖθος οὐδέποτ' ἐμπνέουσι τοῖς ἀνθρώποις κενοῦται· τὰ δὲ νῦν εὐχομαι Θεῶ μὴ παντελῶς ἀποσβῆναι συγχωρῆσαι τὸν λύχνον τοῦ Ἰσραὴλ» (θεωρώντας ὡς λύχνο τοῦ Ἰσραὴλ τὸν αυτοκράτορα Μανουήλ), ἀλλὰ εἶναι φανερό ὅτι καὶ ἡ τέτοια διατύπωση ἐλπίδας ἦταν δεῖγμα ἀπελπισίας.

Οἱ βαρύτερα μελαγχολικὲς σκέψεις τοῦ Δημητρίου Κυδώνη συνοψίσθηκαν, εἰκοσιπέντε χρόνια ἀργότερα, στὶς φράσεις που ὁ ἴδιος ὁ Μανουήλ εἶπε στὸν Γεώργιο Σφραντζῆ, ὅταν ὁ συμβασιλεὺς Ἰωάννης «ἀναστὰς ἀπῆλθε». Ρωτάω τὸν ἑαυτό μου ἀκόμα: Εἶχε, τάχα, δίκιο ὁ αυτοκράτωρ Μανουήλ ἢ μήπως χρειαζόταν τὸ Γένος μου κάποια μεγάλη ἱστορική πρωτοβουλία που ὡς τὸ 1430 ἢ καὶ ὡς τὸ 1440 μπορούσε ν'ἀχει σωτήρια ἀποτελέσματα;

Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ εἶχε δώσει ἡ ἴδια ἡ ἱστορία τὴν ἀπάντηση, ἂν πρωτότοκος γιὸς τοῦ Μανουήλ ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος κι' ἂν διαδεχόταν, ἔτσι, τὸν Μανουήλ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὄχι ὁ Ἰωάννης.

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος εἶχε χωρὶς ἄλλο ἡγεμονικὸ πνεῦμα καὶ ψυχὴ γενναία. Δὲν ἦταν, βέβαια, οὔτε σοφὸς καὶ συνετός, ὅπως ὁ πατέρας του, οὔτε ἀποφασιστικός, ὅπως ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος. Ἐνῶ τὸ ὕφος του ἦταν ζωηρὸ — ἦταν καὶ ὠραῖος ἄντρας καὶ τῆ μορφῆ του τὴ θαύμασαν ἀργότερα ὅλοι στὴ Φλωρεντία —, μέσα του ἦταν διστακτικὸς καὶ ἀλλάζε εὐκόλα ἀποφάσεις. Θύμωνε ἀμέσως ὅταν τοῦ ἀντιμιλοῦσαν (γι' αὐτὸ καὶ «ἀναστὰς ἀπῆλθε», ὅταν, διαφωνῶντας μὲ τὸν πατέρα του, δὲν τόλμησε νὰ θυμώσει), καὶ εἶχε ἔντονες ἀντιδράσεις πού τις ἔχουν συνήθως ὅσοι ἀκριβῶς θέλουν νὰ κάνουν τὸν ἀποφασιστικὸ, χωρὶς νᾶναι καὶ στ' ἀλήθεια ἀποφασιστικοί. Ὡστόσο, θᾶταν ἄδικο ἂν φθάναμε ὡς τὸ σημεῖο νὰ ποῦμε ὅτι ἦταν ἀμεσα ὑπεύθυνος καὶ ὁ κύριος ἔνοχος γιὰ τὴν καταστροφὴ πού μᾶς βρῆκε. Καμμιά ἀπὸ τις ἐσφαλμένες πράξεις του δὲν ἦταν τόσο βαρεῖα ὥστε νὰ παρασύρει στὸ βυθὸ τὸ Γένος. Ὅσο γιὰ τις παραλείψεις του, ποιὸς μπορεῖ μὲ βεβαιότητα νὰ πεῖ ποιεῖς ἀπ' αὐτὲς ἦταν μοιραῖες; Καὶ πῶς μπορούμε μὲ βεβαιότητα νὰ ποῦμε ὅτι ἓνας ἄλλος στὴ θέση του θὰ εἶχε ἀποφύγει τις μοιραῖες παραλείψεις πού στὸ βάθος εἶναι ἄγνωστες καὶ ἀσύλληπτες; Ὅ,τι κι' ἂν λέμε ἐκ τῶν ὑστέρων γιὰ κ ἄ τ ι πού δ ἐ ν ἔγινε, αὐτὸ τὸ κ ἄ τ ι θᾶταν, ἂ ν γ ι ν ὄ τ α ν, ἀπόλυτα διάφορο ἀπ' ὅ,τι τὸ πιάνει ὁ νοῦς μας, ὅταν ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ ὑποθέτει ὡς δυνατό.

Δὲν εἶχε περάσει ἔτος ὀλόκληρο ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μωάμεθ καὶ τὴν ἀποτυχία τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐπιβάλλει τὸν Μουσταφᾶ ὡς ἀρχηγὸ τῶν Τούρκων, καὶ ὁ νεαρὸς καὶ βίαιος Μουράτ, ἀφοῦ σκότωσε τὸν θεῖο του τὸν Μουσταφᾶ, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ τιμωρήσει τὸν Μανουήλ καὶ τὸν Ἰωάννη πολιορκῶντας τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ πολιορκία ἄρχισε τὸν Ἰούνιο τοῦ ἔτους 1422. Ὁ ἴδιος ὁ Μουράτ «ἦλθε μανὸς καὶ ἡγριωμένος, ἀλαζών, ἐπηρμένος, ὑπέρογκος καὶ γαυριωμένος καὶ τὴν ὄφρυν εἰς οὐρανὸν αἴρων» (ἔτσι μοῦ τὸν ἐχαρακτήρισε ὁ Ἰωάννης Κανανός, ὅταν μοῦ διηγήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὰ καθέκαστα τῆς πολιορκίας), πῆρε τὴν ἡγεσία τοῦ στρατοῦ στὰ χέρια του καὶ, ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ Σφραντζῆς, «τῆ κβ^α τοῦ Αὐγούστου μηνὸς ἐπολέμησεν αὐτὴν δὴ τὴν πόλιν πολέμῳ καθολικῶ». Ὡστόσο, τὰ τεῖχη ἄνθεξαν καὶ ἄνθεξαν καὶ οἱ καρδιές. Κ' ἔδειξε μεγάλη γενναιότητα ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος. Μοῦ τόλεγε κι' ὁ Κανανός, ἀλλὰ τὸ διάβασα καὶ σ' ἓναν πανηγυρικὸ πού δὲ θυμᾶμαι ποιὸς τὸν ἔγραψε: «Καὶ ἦν ἐκεῖνον ἰδεῖν ἐν ταῖς προσβολαῖς καὶ τοῖς ἀγῶσι ...νῦν μὲν ὡπλισμένον καὶ ἵππεύοντα καὶ μεταξὺ διόνοντα τοῖν τειχέοιν, ἔργ' Ἄρεως ἐπι-δεικνύμενον, νῦν δ' ὅλας νύκτας περιπολοῦντα τὸν περίβολον

πάντα...». Τὸν Σεπτέμβριο, ὁ Μουράτ «ἀπῆλθεν ἄπρακτος ἀπὸ τῆς πόλεως θεοῦ βοηθείᾳ». Ὁ στρατός του κουράσθηκε ζητώντας μάταια νὰ ἐκπορθῆσει τ' ἀπολέμητα τείχη. Καὶ κάτι ἄλλο, ἐπίσης, ἔκαμε τὸν Μουράτ νὰ λύσει τὴν πολιορκία. Ὁ νεώτερος ἀδελφός του Μουσταφᾶς – ὁ Μουσταφόπουλος, ὅπως μοῦ τὸν ἔλεγε ὁ Σφραντζῆς – σκέφθηκε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν περίστασι γιὰ νὰ σφετερισθεῖ τὸ θρόνο. Θάταν, χωρὶς ἄλλο, συνεννοημένος κι' αὐτός (ὅπως, ἓνα χρόνο πρὶν, ὁ ὁμώνυμος θεῖος του) μὲ τοὺς δικούς μας στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰτὶ – ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ Σφραντζῆς – «τῇ 1ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνός» (δηλαδὴ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1422) «ἦλθεν ὁ Μουσταφόπουλος ὁ τοῦ αὐτοῦ Ἀμουράτη ἀδελφός καὶ διελθὼν τὴν πόλιν ἔπεσεν ἔξω εἰς τὸν αὐθεντικὸν περίβολον, καὶ ἐπὶ τὴν αὐριον τῇ α' τοῦ Ὀκτωβρίου ἦλθε προσκυνῆσαι τὸν βασιλέα καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ. Καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὸ ἄριστον ἐπῆλθε τῷ βασιλεῖ» (δηλαδὴ τῷ Μανουήλ) «τὸ τῆς ἡμιπληξίας νόσημα, ὃν ἰδόντες οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Τοῦρκοι ἔλεγον θαυμάζοντες ὅτι ὁμοῖος τῷ τῆς αὐτῶν πίστεως προφήτῃ Μαχουμέτῃ ἐστὶ τῇ θεωρίᾳ, ὡς ποτε καὶ ὁ Μπαγιαζήτης ὁ καὶ ἐχθρὸς αὐτοῦ περὶ τούτου εἶρηκε 'καὶ ὅστις οὐκ οἶδε τὸν βασιλέα, ἀπὸ μόνης τῆς θεωρίας αὐτὸν λέξῃ εἶναι βασιλέα.' Ὁ δὲ Μουσταφόπουλος πλημμελήσας πλείσταις ἡμέραις ἐν τῇ πόλει ἐνεκεν τοῦ τῷ βασιλεῖ συμβάντος, τέλος ἀπῆλθε μέχρι τῆς Σηλυβρίας, καὶ μικρὸν διατρίψας ἐκεῖσε ἐπ' ἀνέστρεψεν εἰς τὴν πόλιν καὶ διελθὼν ἀπῆλθεν εἰς τὴν Προῦσαν. Τῷ δὲ ἔαρι τοῦ αὐτοῦ ἔτους» (δηλαδὴ, τοῦ ἐπόμενου ἔτους 1423) ἐπῆλθε καὶ ὁ ἀδελφός αὐτοῦ κατ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἀπέκτεινεν αὐτὸν προδοσίᾳ τῶν ἰδίων αὐτοῦ».

8

Στὴν Πάτρα, παρακολουθούσαμε ὅλοι – Λατῖνοι καὶ Ἕλληνες – μὲ μεγάλη ἀγωνία τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Τὰ νέα ἔφθαναν πολὺ συγκεχυμένα. Δὲν ξέραμε ποτὲ τί ἀκριβῶς εἶχε συμβεῖ χθές· μαθαίναμε σήμερα ὅ,τι εἶχε συμβεῖ δύο ἢ τρεῖς μῆνες πρὶν, καὶ προσπαθούσαμε νὰ μαντέψουμε τὴν ἐξέλιξη ποὺ θὰ εἶχαν πάρει τὰ πράγματα ἐν τῷ μεταξύ. Ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ ἔτους 1422, ὁ δεσπότης Θεόδωρος – ὅπως τοῦλάχιστον μαθαίναμε – εἶχε ἀναστείλει τίς ἐχθροπραξίες του μὲ τὸν Κεντυρίωνα Ζαχαρία, προσπαθοῦσε νὰ λειάνει τίς σχέσεις του μὲ τοὺς Βενετούς ποὺ τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι, ἓνα χρόνο πρὶν, εἶχε λεηλατήσῃ τὸ Μανιατοχώρι καὶ ἄλλες κτήσεις τους, καὶ καλλιεργοῦσε ἰδιαίτερα – γιὰ νὰ κολακεύσει τὸν Πάπα – τίς φιλικές του σχέσεις μὲ τὸν ἀφέντη τῆς Πάτρας, τὸν ἀρχιεπίσκοπο Στέφανο. Τὴν τακτικὴ αὐτῆ τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου τὴν ὑπαγόρευε, ὅπως ἔλεγαν ὁ πατέρας μου καὶ ἄλλοι, ὁ

φόβος του ότι ο Μουράτ θα επιχειρούσε κάτι και στην Πελοπόννησο. Κι' ο φόβος του Θεοδώρου ήταν τέτοιος πού, όπως τουλάχιστον έλεγαν οι Λατίνοι, είχε προτείνει στους Βενετούς να υπερασπισθούν αυτοί το Έξαμίλιο, τοποθετώντας δικές τους φρουρές στα όχυρά της Κορίνθου. Η Βενετία ζήτησε κάμποσα ανταλλάγματα — ένα από τ' ανταλλάγματα ήταν να πάρει την ίδια την πόλη της Κορίνθου —, κ' οι διαπραγματεύσεις έπιασαν πολλούς μήνες χωρίς θετικό αποτέλεσμα. Όταν, τον Μάιο του 1423, ο Τουραχάν - μπέης — αφήνοντας άθικτο τον Αντώνιο Ατσαγιόλι — είχε κατεβάσει τις δυνάμεις του από τη Θεσσαλία και βρέθηκε μπροστά στον Ισθμό της Κορίνθου, το περίφημο Έξαμίλιο ήταν άφρουρητο, έπεσε στα χέρια των Τούρκων χωρίς να το υπερασπισθεί κανένας, κ' έτσι το έργο του Μανουήλ Παλαιολόγου πού είχε ύμνηθει ως ένδοξο γκρεμίστηκε κ' έγινε ερείπια. Τα νέα έφθασαν στην Πάτρα το ένα επάνω στ' άλλο και δέν ξέραμε τί έπρεπε να πιστέψουμε. Μια μέρα άκούσαμε ότι οι Άλβανοί έδειξαν γενναιότητα, πολεμώντας λιγώτερο βέβαια για χάρη του Παλαιολόγου και περισσότερο για ν' αποφύγουν τον έξανδραποδισμό, και ότι «πολλοί των Άλβανιτών» (όπως μου το έπιβεβαίωσε αργότερα και ο Σφραντζής) «άπεκτάθηκαν». Μιάν άλλη μέρα έφθασε ή είδηση ότι, σε κάποια μάχη πού έδωσε ένα Έλληνικό σώμα του Θεοδώρου Παλαιολόγου, οι Τούρκοι, αν και πολύ υπέρτεροι σε αριθμό, νικήθηκαν, και οι δικοί μας κατάφεραν ν' απελευθερώσουν πολλούς αίχμαλώτους. Από βενετικές, αντίθετα, πηγές μαθαίναμε ότι οι Έλληνες έδειξαν δειλία και δέ μόρεσαν ν' αντισταθούν παρά μόνο μπροστά στον ίδιο τον άπρόσβλητο και άπολέμητο Μυστρά. Άλλοι έλεγαν πώς οι Τούρκοι έπιδρομείς ήταν τουλάχιστον είκοσιπέντε χιλιάδες· κ' άλλοι ότι δέν ήταν παραπάνω από δέκα χιλιάδες. Όπως έξακρίβωσα αργότερα, δέκα χιλιάδες ήταν μονάχα οι καβαλλάρηδες· πρέπει λοιπόν να υποθέσουμε ότι τουλάχιστον άλλοι τόσοι θάταν οι πεζοί.

Οι Βενετοί, όπως άκούγαμε, είχαν πολύ άνησυχήσει. Μ' όλη τους τή χαιρεκακία άπέναντι του Θεοδώρου Παλαιολόγου, φοβόνταν ότι οι Τούρκοι μπορούσαν να προσβάλουν και τις δικές τους κτήσεις. Έτσι — όπως έμαθα αργότερα — έδωσαν στον Κάρολο Τόκκο, τον δούκα της Λευκάδος και κόμι της Κεφαλληνίας και της Ζακύνθου, τή συμβουλή να πάψει να βοηθάει τους Τούρκους και να προτιμήσει να βοηθήσει τον δεσπότη του Μυστρά. Ο Κάρολος Τόκκο, ο σύζυγος της υπερήφανης Φραγκίσκας, άδελφής του Αντώνιου Ατσαγιόλι, είχε συγκεντρώσει, τότε, μεγάλη δύναμη στα χέρια του. Είχε καταφέρει, ξεκινώντας από τα νησιά, να χει τό

ένα του πόδι στην Ἡπειρο καὶ τ' ἄλλο σ' αὐτὴν τὴν Πελοπόννησο. Δυὸ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Τουραχάν - μπέη, εἶχε ἀγοράσει τὴν Κλαρέντσα ἀπὸ τὸν Ὀλιβέριο Φράγκο, τὸν τυχοδιώκτη ποὺ ὁ Κεντυρίων Ζαχαρία ἀναγκάσθηκε νὰ τὸν κάνει γαμπρό του, κ' εἶχε ἐπεκταθεῖ σ' ὀλοκλήρῃ τὴν Ἡλιδα. Τὸ ἔτος 1395, θέλοντας νὰ στριμώξει τὸν σύγαμβρό του δεσπότη τοῦ Μυστρά (τὸν πρῶτο Θεόδωρο, τὸν ἀδελφὸ τοῦ Μανουήλ) ζήτησε ὁ Κάρολος Τόκκο — ὅπως τοῦλάχιστον λένε — τὴν ἐπέμβαση τῶν Τούρκων. Στὸ ἔτος 1423 δὲν τὴν προκάλεσε, ἔστω, τὴν ἐπέμβασή τους, ἀλλὰ σκέφθηκε νὰ βοηθήσει τοὺς Τούρκους γιὰ νὰ χτυπήσει τὸν δεσπότη Θεόδωρο τὸν δεύτερο καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὶς δικές του κτήσεις στὴν Ἡλιδα. Ἡ Βενετία ἦταν φυσικό, βλέποντας τὴν ἐξαπλωτικὴ μαρτία τῶν Τούρκων ἀπὸ μιὰ γενικώτερη σκοπιά, νὰ συμβουλεύσει τὸν ἐγγωιστὴ Τόκκο νὰ πάψει βοηθώντας τοὺς ἐχθροὺς τῆς Χριστιανωσύνης.

Στὴν Πάτρα δὲν ἔφθασαν οἱ Τοῦρκοι. Ὅπως καὶ στὰ ἔτη 1387, 1388 καὶ 1395, ἔτσι καὶ στὸ ἔτος 1423 οἱ Τοῦρκοι θέλησαν νὰ δείξουν τὴ δύναμή τους, νὰ γκρεμίσουν καὶ νὰ καταστρέψουν (τῶρα, μάλιστα, εἰδικώτερα τὸ Ἐξαμίλιο), νὰ λεηλατήσουν διάφορες περιοχὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ δεσποτάτου, ν' ἀρπάξουν ὄμορφα κορίτσια καὶ ὠραῖα ἀγόρια, νὰ τροφοδοτήσουν τὸ σῶμα τῶν Γενιτσάρων μὲ νέους ἀκούσιους ἀποστάτες, νὰ προκαλέσουν τὸν τρόμο καὶ ν' ἀνανεώσουν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὴν ὑποχρέωση τῶν ἀρχόντων τῆς Πελοποννήσου, Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, γιὰ τὴν πληρωμὴ φόρου ὑποτελείας. Ἀφοῦ ἔσπειραν τὴν καταστροφή καὶ μᾶς ἔκαμαν ὄλους νὰ τρομάξουμε, διάβηκαν πάλι τὸν Ἴσθμὸ ἐπιστρέφοντας στὶς στερεώτερες βάσεις τους. Οἱ ἐντολὲς τοῦ Μουράτ πρὸς τὸν Τουραχάν ἦταν ἀκόμα κάπως συντηρητικὲς, ὅπως καὶ οἱ παλαιότερες ἐντολὲς τοῦ Μπαγιαζήτη.

9

Στὸ ἔτος 1424 σημειώθηκαν νέα σημαντικὰ γεγονότα στὴν Πελοπόννησο. Τὸ σημαντικώτερο γιὰ ὅσους ζούσαμε στὴν Πάτρα ἦταν ὁ θάνατος τοῦ ἀφέντη μας. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος Ζαχαρία ἀφῆκε πίσω του, μὲ τὸν σχετικὰ πρόωρο καὶ ξαφνικὸ θάνατό του ποὺ σημειώθηκε μόλις μπῆκε τὸ νέο ἔτος, ἓνα κρίσιμο κενό. Τὸ κενὸ τοῦτο ἔσπευσαν νὰ τὸ πληρώσουν μὲ τὴν παρουσία τους — χωρὶς, ὅπως φαίνεται, τὴν ἐξουσιοδότηση τοῦ Πάπα — οἱ Βενετοί. Εἶχαν συνηθίσει νὰ θεωροῦν τὴν Πάτρα λιγάκι δική τους, κ' ἔτσι ἔστειλαν ἀμέσως φρουρὲς πού, ὅπως μᾶς ἀνάγγειλαν συγκεντρώνοντας τὸν πληθυσμὸ στὸ Τάσσο, θὰ ἔμεναν ἐγκαταστημένες στὸ κάστρο, στὴν πόλη καὶ στὸ λιμάνι, ὥσπου νὰ ἐκλεγεῖ καὶ νὰ

φθάσει ὁ νέος ἀρχιεπίσκοπος. Ὅπως μάθαμε, ἡ Βενετία ἀπευθύνθηκε στὸν Πάπα καὶ στοὺς καρδινάλιους, παρακαλώντας πιεστικὰ νὰ ἐκλέξουν ἓνα Βενετὸ ὡς διάδοχο τοῦ Στεφάνου Ζαχαρία. Ὡστόσο, ὁ Πάπας σκέφθηκε διαφορετικά. Ὁ Πάπας Μαρτίνος ὁ πέμπτος εἶχε συνάψει καλὲς σχέσεις μὲ τὸν δεσπότη Θεόδωρο Παλαιολόγο, στέλνοντάς του ὡς δῶρο τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας τὴν ὁμορφὴ Κλεόπη Μαλατέστα· ἤξερε, ὅμως, ὅτι ὁ Θεόδωρος εἶχε τέτοιες ἐπεκτατικές βλέψεις (ἀδιάφορο ἂν τις εἶχε ἀναστείλει γιὰ λίγο), ὥστε αὐτό — δηλαδή τὸ γεγονός ὅτι ἦταν σύζυγος ἑνὸς πιστοῦ τέκνου τοῦ Πάπα — δὲ θάταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ σεβασθεῖ καὶ τὴν κτήση τοῦ Πάπα στὴν Πελοπόννησο, δηλαδή τὴν Πάτρα. Ἔτσι, σκέφθηκε νὰ ἀσφαλίσει τὴν Πάτρα μὲ τρόπο τέτοιον ποὺ νὰ τὴν κάμει ἠθικὰ ἀπρόσβλητη. Καὶ διάλεξε ὡς ἀρχιεπίσκοπο καὶ ἀφέντη τῆς Πάτρας τὸν ἀδελφὸ τῆς Κλεόπης, ποὺ τώρα πιά ὀνομαζόταν Κλεόπη Παλαιολογίνα, τὸν Πανδόλφο Μαλατέστα. Ἔτσι συνδέθηκε ἡ Πάτρα μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Παύλου Μαλατέστα καὶ τῆς Φραντσέσκα ντὰ Ρίμινι ποὺ τόσο εἶχε συγκινήσει τὸν Δάντη.

Στὸ ἴδιο ἔτος 1424, ὅταν ὁ κίνδυνος τῶν Τούρκων εἶχε φαινομενικὰ ἀπομακρυνθεῖ, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος βρῆκε πάλι ἀφορμὲς — καὶ δὲν ἦταν, ἴσως, ψεύτικες — γιὰ νὰ ἀναλάβει τὶς ἐχθροπραξίες του μὲ τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀχαΐας Κεντυρίωνα Ζαχαρία, τὸν ἀδελφὸ τοῦ μακαρίτη ἀρχιεπισκόπου μας. Ἢδη ὁ Κεντυρίων (ποὺ τὸν θεωρούσαμε καὶ σὰ διάδοχο τοῦ Σανσουπερανοῦ, γιὰ τὴν ἀνεπιθύμητη χήρα τοῦ τελευταίου καὶ κάμποσοι Ναβαρραῖοι εἶχαν καταφύγει κοντά του) εἶχε στριμωχθεῖ τόσο ποὺ ἡ ἐξουσία του ἦταν πολὺ περιορισμένη καὶ ἡ στρατιωτικὴ του δύναμη μικρὴ. Ἔτσι, ὁ δεσπότης Θεόδωρος κατάφερε εὐκόλα νὰ τὸν χτυπήσει καὶ νὰ τὸν πιάσει μάλιστα αἰχμάλωτο. Οἱ νέες προστριβὲς μὲ τὴ Βενετία, ποὺ τὶς κτήσεις της στὴ Μεθώνη καὶ στὴν Κορώνη λεηλάτησαν καὶ πάλι τὰ φουσάτα τοῦ Θεοδώρου, δὲν ἦταν παρὰ μόνο πολιτικές· ὡστόσο, ἐνόχλησαν ἀρκετὰ τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ στὶς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του.

10

Ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος, ὁ κουρασμένος καὶ ἀπελπισμένος βασιλεὺς φιλόσοφος, σκέφθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸν κόσμον προτοῦ πεθάνει. Ὁ κόσμος — ὁ ἐγκόσμιος βίος — τοῦ εἶχε γίνῃ πολὺ βαρὺς. Ὡστόσο, ἂν στηριχθῶ σὲ ὅσα μοῦ ἔλεγε ἀργότερα ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς, μονάχα δὲ ὅσες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του πρόλαβε νὰ φορέσει τὸ ἀγγελικὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ.

Ἀλλὰ καὶ πολὺ πρὶν ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ πεθάνει, εἶχε μεταβιβάσει οὐσιαστικὰ — κουρασμένος πιά καὶ βαθειὰ ἀπογοη-